

Аксіологічні аспекти підготовки педагога у науково-педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського

Сутність аксіологічної функції вищої освіти полягає у привнесенні у процес громадянського виховання молоді світоглядних, правових, моральних, естетичних, художніх цінностей, які б розкривали сутність та зміст громадянськості особистості, значення її громадянських позицій, поглядів, переконань у повсякденному житті та професійній діяльності.

Сьогодення вимагає яскравої, масштабної, творчої особистості педагога, що покликаний оволодіти культурою загальнолюдських цінностей, професійного мислення, методологічними знаннями як надійним інструментом теоретичної та практичної діяльності. Підготовка фахівця у галузі освіти чи не найбільше потребує акцентів саме аксіологічної функції. У сучасній педагогічній науці розроблено концепцію діяльності педагога, основна ідея якої полягає, по-перше, в розвитку багатой, самобутньої особистості, а по-друге, в злитті суспільної і особистісної сутностей. Індивідуальність педагога, як суб'єкта професійної діяльності знаходить своє вираження у формі і змісті. Формальна сторона – це зовнішнє вираження індивідуальних особливостей особистості педагога. Воно проявляється у формі індивідуального стилю педагогічної діяльності, спілкування, поведінки і тощо. Змістовна сторона має серйозну філософську основу.

Більшість дослідників педагогічної творчості особливу увагу приділяють опису й аналізу філософсько-педагогічних поглядів відомих мислителів. Виявити аксіологічні витoki творчості, простежити духовне становлення педагога – це означає осмислити процес формування його індивідуальної діяльності.

Блискучим прикладом проникнення аксіологічних ідей у вітчизняну педагогіку є науково-педагогічні погляди В. Сухомлинського.

Діяльність та творчий спадок В. Сухомлинського як педагога розглянуто у працях О. Андрєєвої, А. Борисовського, В. Деркача, Л. Мамчур. Проблема розвитку творчого мислення у спадщині видатного педагога досліджена Н. Безлюдною, І. Демченко, О. Савченко, М. Скрипником та ін. Питання щодо організації процесу навчання у роботах В. Сухомлинського описані Ю. Новгородською, А. Луцюк, А. Розенбергом, В. Савкою, А. Невмержецьким. Науковці під різним кутом зору досліджували проблему підготовки педагога в працях В. Сухомлинського. Ми спробуємо зробити це з точки зору аксіології.

Мета дослідження – розглянути аксіологічні аспекти підготовки педагога у науково-педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Значний внесок у теорію і практику гуманістичного виховання вніс В. Сухомлинський – директор Павлиської середньої школи на Полтавщині. Його ідеї громадянськості і людяності в педагогіці виявилися співзвучними нашій сучасності. Виховання в ім'я щастя дитини – це гуманістичний сенс педагогічних праць В. Сухомлинського, а його практична діяльність – переконливий доказ того, що без віри в дитину, без довіри до неї вся педагогічна мудрість, всі методи і прийоми навчання та виховання недієві [5, с. 23].

В. Сухомлинський розвивав теорію і практику формування педагогічного колективу. Будучи сам протягом багатьох років керівником школи, він дійшов висновку щодо визначальної ролі педагогічного співробітництва в досягненні тих цілей, які стоять перед школою. Досліджуючи вплив педагогічного колективу на колектив вихованців, В. Сухомлинський встановив таку закономірність: чим багатші духовні цінності, що накопичені та дбайливо охороняються в педагогічному колективі, тим виразніше колектив вихованців виступає як активна, дійсна сила, як учасник виховного процесу, як вихователь. На питання, як саме і завдяки чому створюється педагогічний колектив, В. Сухомлинський відповідав однозначно – його творять колективна думка, ідея, творчість.

Педагогічна справедливість є своєрідним мірилом об'єктивності вчителя, рівня його моральної вихованості. В. Сухомлинський писав: «Справедливість – це основа довіри дитини до вихователя ... щоб стати справедливим, треба знати духовний світ кожної людини» [5, с. 83].

В. Сухомлинський вважав, що «майстер педагогічної справи наскільки добре знає азбуку своєї науки, що на уроці, в ході навчального матеріалу, в центрі його уваги не сам зміст того, що вивчається, а учні, їх розумова праця, їх мислення, труднощі їх розумової праці» [4, с. 39].

Питання щодо ролі та значення педагогічного стилю для формування колективу та особистості не нове. Його неодноразово розглядали в психологічній та педагогічній літературі. Чимало місця педагогічному стилю виокремлено у роботах В. Сухомлинського. Особливо серйозній критиці з його боку піддавався авторитарний стиль, зловживання вчителів владою.

Видатний педагог писав: «Володарювання над дітьми – одне з найважчих випробувань педагога, один з показників педагогічної культури...

Цінувати довіру, а значить, і беззахисність дитини – ця педагогічна мудрість повинна збагатить всю нашу роботу» [3, с. 112].

В. Сухомлинський вважав, що перед кожною дитиною, навіть найпосереднішою і важкою, вчитель повинен відкрити сфери, де вона зможе досягти своєї вершини, сформувати свою людську гідність, свою душу. Тому й створив «Азбуку моралі», що вчила розумінню сутності добра та зла, честі та безчестя, справедливості та обману. Ця азбука стала засобом подолання емоційної нерозвиненості. У дитині необхідно відкривати здатність відчувати стан інших, уміння ставити себе на місце іншої людини.

Найсерйознішої уваги заслуговують рекомендації В. Сухомлинського щодо способів спілкування на заняттях. Він безкомпромісно виступав проти зайвого порушення психіки учнів підвищеним тоном, напругою, проти перевантаження мови вчителя інформацією, проти непотрібних повторень та питань. Учитель, на думку В. Сухомлинського, повинен робити з учнем «те, що підказали йому мудрі роздуми», а не те, «на що його штовхає, скороминучий настрій».

Василь Олександрович ставив дуже високі вимоги до особистості педагога як керівника і організатора навчально-виховного процесу: «Ми повинні бути для підлітків прикладом багатства духовного життя, лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати» [4, с. 22]. Високі особистісні якості вихователя, його знання і життєвий досвід повинні стати для дітей незаперечним авторитетом. Під авторитетом Василь Олександрович розумів не підвищення, відгородження від дітей ерудицією, вимогами беззаперечного послуху, формальне і авторитарне управління дитиною, а доводив, що без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань один одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної.

«Найважливіше джерело виховання почуттів педагога – це багатогранні емоційні відносини з дітьми в дружному колективі, де вчитель не тільки наставник, а й друг, товариш» [4, с. 22].

Намагаючись знайти відповіді на багато життєво важливих питань, В. Сухомлинський, його колеги та учні розмірковували над етичними та естетичними проблемами. Так, для В. Сухомлинського проблеми життя і смерті, пам'яті і забуття, трагічного і прекрасного були постійним предметом роздумів. Подолання смерті у філософсько-педагогічних поглядах В. Сухомлинського – це символічне безсмертя результатів людської творчості. Педагог завжди прагнув до того, щоб розуміння життя і смерті, відчуття і

переживання близької людини сприяло дорослішання дитини, вносило в його життя зрілість, виховувало вміння дорожити людьми, ставитися до них як до великої цінності. «Розуміння етичної сторони смерті – найважливіша умова справжнього оптимізму, життєлюбства, вміння дорожити життям і берегти його. Багаторічний досвід виховної роботи переконав мене, що дитина разом з дорослими, осягаючи смерть як невідворотне горе, у дорослих же черпає оптимістичну віру у всеперемагаючу силу життя» [2, с. 260]. В. Сухомлинський вважав, що в бесідах з учнями вчитель зобов'язаний розглядати питання життя і смерті, що об'єднують біологічну і соціальну сутність людини, хоча це майже не досліджена сфера виховання. Тому такі розмови вимагають дуже дбайливого і ретельного поводження з матеріалом і повинні опиратися на знання, розуміння і відчуття стану дитини, її характеру, емоційного світу. Учитель, який за складом свого мислення не відчуває в собі схильності до роздумів і розмов на ці теми, повинен просто опускаати їх у процесі роботи.

Дотримання етичних принципів забезпечить успіх педагогічної діяльності вчителя. Етична культура педагога сприяє встановленню психологічної сумісності вчителя з учнями. І основною умовою тут є педагогічний такт. Учитель, як ніхто інший, повинен керувати своїми почуттями, темпераментом, бути прикладом для дітей – адже різним проявом своїх емоцій, ставленням до людей він передає дітям справжню науку високоморальної поведінки. Нетактовність, образливе ставлення до дітей завдає глибоких душевних травм, шкодить усій справі навчання і виховання.

«Будьте доброзичливі», – радив В. Сухомлинський учителям, зараховуючи цю пораду до азбуки педагогічної культури.

В. Сухомлинський вважав, що в процесі виховання значущу роль відіграють взаємини вчителя і учня. Тому вони повинні бути уважними, доброзичливими та зацікавленими. Саме виходячи з подібних установок у школі Сухомлинського стали практикуватися спільні походи, твори й читання віршів, слухання «музики» лісу, ріки, полів, повітря. Наприклад, він писав: «Музика є найбільш чудодійним, найбільш тонким засобом залучення до добра, краси і людяності» [1, с. 355]. Саме у подібних моментах формується дорогоцінний досвід спілкування учнів і вихователів.

Учитель, насамперед, на думку Сухомлинського, повинен уміти пізнавати духовний світ дитини, розуміти в кожній дитині «особисте». Як писав педагог: «Немає в світі нічого складнішого і багатшого людської особистості» [1, с. 355]. І саме до особистості звернений педагог у своїй діяльності, тому вчитель – це людина, що не тільки опанувала теорію

педагогіки, він ще і практик, відчуває дитину, він мислитель, який з'єднує теорію і практику воедино.

Дитина не може бути щасливою, якщо в школі їй нудно і погано, якщо вона не відчуває себе достатньо здібною, щоб опанувати шкільну науку. Зробити дитину щасливою – значить, насамперед, допомогти їй вчитися.

Навчання не дає бажаних результатів, якщо вчитель ставить перед учнем на перше місце мету: «Вивчити, запам'ятати!». Шкода зубріння величезна – вона мимоволі знищує основні ідеї навчального предмета. Учитель повинен точно розмежувати, що треба запам'ятати на все життя, а що треба тільки зрозуміти і засвоїти без зубріння – у вправах.

Одне за іншим робить В. Сухомлинський прості відкриття: виявляється, кожен учитель, який би предмет він не викладав, повинен бути викладачем словесності, адже слово – перший крок до думки учня.

У виховній роботі важливо і зміст матеріалу, і тон розмови, і час цієї розмови, і зовнішній вигляд учителя, і манери його поведінки.

Слово вчителя знаходить відгук у серцях учнів і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли мудрість вихователя залучає, одухотворює вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів. Діти дуже добре почувають фальш слів, якщо вони не відповідають моральному переконанню вихователя. Вони зневажають того, хто намагається видати темне за світле, прикрити похмуре світлими словами.

Десятки, сотні ниток, духовно зв'язують учителя і учня, – це ті стежки, які ведуть до людського серця, це найважливіша умова дружби, товариства вчителя і учнів, яких повинна об'єднувати духовна спільність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з нею можна порівняти з блуканням у темряві.

В. Сухомлинський вказує: діти повинні постійно переживати радість успіху, подолання труднощів. Не можна давати дитині відчуття, ніби вона гірша за інших, не здатна, відстає, не можна принижувати її гідність: вона не винна у тому, що думає повільніше за інших. Постійно підтримувати дитину, не ставити їй поганих оцінок, не ставити їй ніяких відміток, поки вона не досягне успіху. Оцінювати – не знання саме собою і не старанність, а саме просування вперед, цей результат з'єднання знання зі старанністю. «Навчання – праця, серйозна праця дитини, отже, воно повинно бути радістю, тому що

праця, успіх у праці, подолання перешкод у праці, його результат – все це надійні джерела людської радості» [6].

Багаторічний досвід переконав Сухомлинського в тому, що вплив однієї людини на іншу при розкритті кращих людських рис – найсприятливіша обстановка для виховання особистості. Почуття власної гідності, честі, гордості пробуджується за умови, коли можна вкладати частку своїх духовних сил в іншу особистість, прагне зробити її краще. Вихователь сам повинен бути високоморальною особистістю, щоб досягти успіхів у вихованні дітей. Цій меті В. Сухомлинський невпинно домагався в роботі з педагогічним колективом Павлиської середньої школи. Виховання, згідно із В. Сухомлинським, є поєднанням духовного життя вихователя і вихованців. Він радив молодим директорам шкіл, насамперед, добиватися дружної творчої атмосфери в педагогічному колективі. Гуманістична спрямованість педагогіки Сухомлинського об'єднувала учнів та вчителів.

Василь Олександрович не вірив у рятівну силу покарань, був проти, як він казав, «педагогічного екстремізму», переконаний був, що виховання можна організувати так, щоб потреби в покаранні взагалі не було. Це дійсно можливо, якщо між вихователем і вихованцями встановлюється духовна єдність, якщо вони на якийсь ступені розвитку стосунків стають однодумцями в утвердженні високих моральних цінностей.

Сухомлинський вчить, що педагог, вихователь покликаний відчувати у кожному своєму вихованці активну істоту, читати його душу, вгадувати його складний духовний світ, але при цьому – берегти його недоторканність, вразливість. Він застерігав від нанесення ненавмисних ран і образ, тривог і занепокоєння і наполягав на повазі особистості вихованця. Але цю свою здатність наставник повинен передати і своєму учневі. Тільки поважаючи гідність іншого, людина може здобути повагу і до себе. Немає більшого зла в людських стосунках, ніж підвищена увага до своєї персони і байдужість (або – ще гірше – зарозумілість) до оточуючих: «Як важливо, щоб діти навчилися відчувати душевний стан товариша, розпізнавати чуже горе, переживати його, як своє особисте» [2, с. 235].

Дитинство, шкільні роки повинні бути роками виховання сердечності. Вона не успадковується генетично, вона здобувається разом з іншими рисами характеру, формується процесом виховання. Відтак, дитинство – найважливіший період людського життя. Від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що увійшло в її розум і серце з навколишнього світу, – від цього у вирішальній мірі залежить, якою людиною стане сьогоднішній школяр.

«Серце віддаю дітям» – так назвав В. Сухомлинський книгу, яка стала підсумком тридцяти трьох років роботи в сільській школі. У передмові він

розповід, який величезний вплив на нього зробили життя і подвиг Януша Корчака. «Життя Януша Корчака, його подвиг дивовижної моральної чистоти – пише Сухомлинський, – стали для мене натхненням. Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм серце» [4, с. 10].

Назви лише деяких статей В. Сухомлинського, опублікованих в різних журналах і газетах, – свідчення яскраво вираженої гуманістичної спрямованості його педагогіки: «Людина неповторна», «Щоб душі не іржавіли», «Виховання почуттів», «Не бійтеся бути ласкавими», «Чистота і благородство» тощо.

В. Сухомлинський глибоко вірив, що кожна людина може досягти високої майстерності в тій чи іншій галузі праці і прагнув пробудити у своїх вихованцях творче начало. «Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Розпізнати, виявити, розкрити, виплекати, в кожному учневі його неповторно індивідуальний талант – значить підняти особистість на високий рівень розквіту людської гідності» [2, с. 92].

В одному з нарисів В. Сухомлинський розповідає про долю хлопчика, у якого, вважалося, немає здібностей. А вчитель – біолог відкрив у ньому приховану «пружинку», за допомогою якої був пробуджений інтерес і стало розвиватися творче начало. Тільки праця пробуджує розум і відкриває невичерпне джерело вольових зусиль, спрямованих на подолання труднощів. Автор підкреслює, що вольові мотиви, які спонукають до подолання труднощів, повинні бути пов'язані не із задоволенням особистого марнославства, власного самолюбства, а зі свідомим ставленням до праці, з підготовкою до майбутньої діяльності.

Виховання інтересу, потреби в самостійній осмисленій діяльності закладає в характер стимул самосвідомості особистості. Байдужість, інертність школяра – його власний ворог номер один. В. Сухомлинський закликав знаходити саму основу цієї небезпеки і рішуче її усувати. Один із таких коренів – нав'язування готових формулювань, гасел, повчань, риторичних правил. У подібному випадку в свідомості спрацьовують гальма. Зняти їх можна тільки живою справою та прикладом. Праця та культура, вся життєдіяльність сучасної людини з кожним роком все більше залежать від рівня її духовності, моральної позиції. Навчання не дає бажаних результатів, якщо вчитель ставить мету: «Вивчити, запам'ятати!». Чим більше на перше місце висувається це завдання, чим більше воно захоплює внутрішні сили учня, тим вториннішим стає завдання морального виховання. Шкода зубріння величезна – вона мимоволі знищує основні ідеї навчального предмета. Сподіватися лише на формальне завчання готових формул, на просте збільшення ідейного чи морального змісту в досліджуваних предметах і тим самим сподіватися, що ми розв'яжемо всі завдання з формування всебічно розвиненої особистості, було б занадто великим спрощенням. Подібне виховання впливає лише на логічну, абстрактну систему мислення, не зачіпаючи сферу почуттів та емоцій людини.

Серйозною проблемою, вважав В. Сухомлинський, якщо вихователь не вмiє вибирати зi скарбниці мови саме тi слова, якi необхiднi, щоб знайти шлях до серця дитини, якщо в процесi виховання норм моралi i моральностi ми не викликаемо позитивних емоцiй, подiбних до тих, що з'являються в людини вiд зiткнення з чимось близьким i дорогим. Слово має бути емним, мати глибокий сенс, емоцiйне забарвлення, воно повинно залишати слiд в думках i душi вихованця. Адже якщо слова, нехай навить найбiльш потрiбнi i красивi, про високу мораль не викликають емоцiй, не хвилюють, то вони так i залишаються порожними звуками, благими побажаннями. У тому полягає майстерностi вихователя, щоб розмова з вихованцем викликала в останнього власнi думки, переживання, спонукаючи до активної дiяльностi.

У виховнiй роботi важливо i змiст матерiалу, i тон розмови, i час цiєї розмови, i зовнiшнiй вигляд учителя, i манери його поведiнки. Слово вчителя знаходить вiдгук у серцях учнiв i стає їхнiм особистим надбанням лише тодi, коли «мудрiсть вихователя залучає, одухотворює вихованцiв цiлiснiстю, красою iдейно-життєвих поглядiв, морально-етичних принципiв». Дiти дуже добре вiдчувають фальшивiсть слiв, якщо вони не вiдповiдають моральному переконанню вихователя. Вони зневажають того, хто намагається видати темне за свiтле, прикрити похмуре темними словами. В. Сухомлинський пiдкреслював: «Корiнь багатьох лих виховання саме в тому, що найчастiше вихованця закликають йти за прапором, у той час, як цей прапор нiхто не несе» [6].

Саме в цьому В. Сухомлинський вбачав найвище призначення педагога. «Учительська професiя, – писав В. Сухомлинський, – це людинознавство, постiйне, невпинне проникнення в складний духовний свiт людини. Чудова риса – постiйно вiдкривати в людинi нове, дивуватися новому, бачити людину в процесi її становлення – один iз тих коренiв, якi живлять покликання до педагогiчної працi. Я твердо переконаний, що цей корiнь закладається в людинi ще в дитинствi i отрочствi, закладається й у родинi, i в школi. Вiн закладається турботами старших – батька, матерi, вчителiв, – якi виховують дитину в дусi любовi до людей, поваги до людини». Саме так формувався педагогiчний таланти самого В. Сухомлинського, джерело якого – любов до дiтей, глибока вiра в можливiсть виховання кожної дитини так, щоб не потрiбно було потiм виправляти допущенi в ранньому дитинствi помилки. Терпимiсть до дитячих слабкостей, розумiння найтонших спонукальних мотивiв i причин дитячих пустощiв, чуйностi, турбота про дитину – усю цю мудрiсть В. Сухомлинський винiс iз власного дитинства.

Школа, як зазначав свого часу видатний педагог В. Сухомлинський, – це не тiльки мiсце, де дiти набувають знання та вмiння, а й мiсце формування духовного свiту дитини. Над тим, щоб зробити це середовище найсприятливiшим i найдоскональшим, i б'ються педагоги з першого дня iснування шкiльного процесу. На це йдуть роки, десятилiття, столiття. Змiнюються свiт, життя, погляди та звичаї, полiтичний i економiчний уклад. Проте школа як була, так i залишається найважливишою та головною

інституцією виховання людини. І для будь-якої дитини та дорослого школа – це, насамперед, учителі та педагоги.

Ми розглянули аксіологічні аспекти підготовки педагога у спадщині В. Сухомлинського. Зрозуміло, що його науково-педагогічні ідеї залишаються актуальними та, разом з тим основоположними у системі підготовки сучасного педагога. Сутність аксіологічної функції педагогічної освіти у творах В. Сухомлинського виражена у любові до дитини, сприйнятті її як найвищої цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лушников А. М. История педагогики / А. М. Лушников. – Екатеринбург, 1995.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1976. – Т. 2, 5.
3. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Школьная пресса, 2003.
4. Сухомлинський В. О. Сердце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – М. : Педагогіка, 1983. – 318 с.
5. Сухомлинский В. А. Учитель – методист – наставник / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1988. – 289 с.